

Z NASZYCH REZERWATÓW

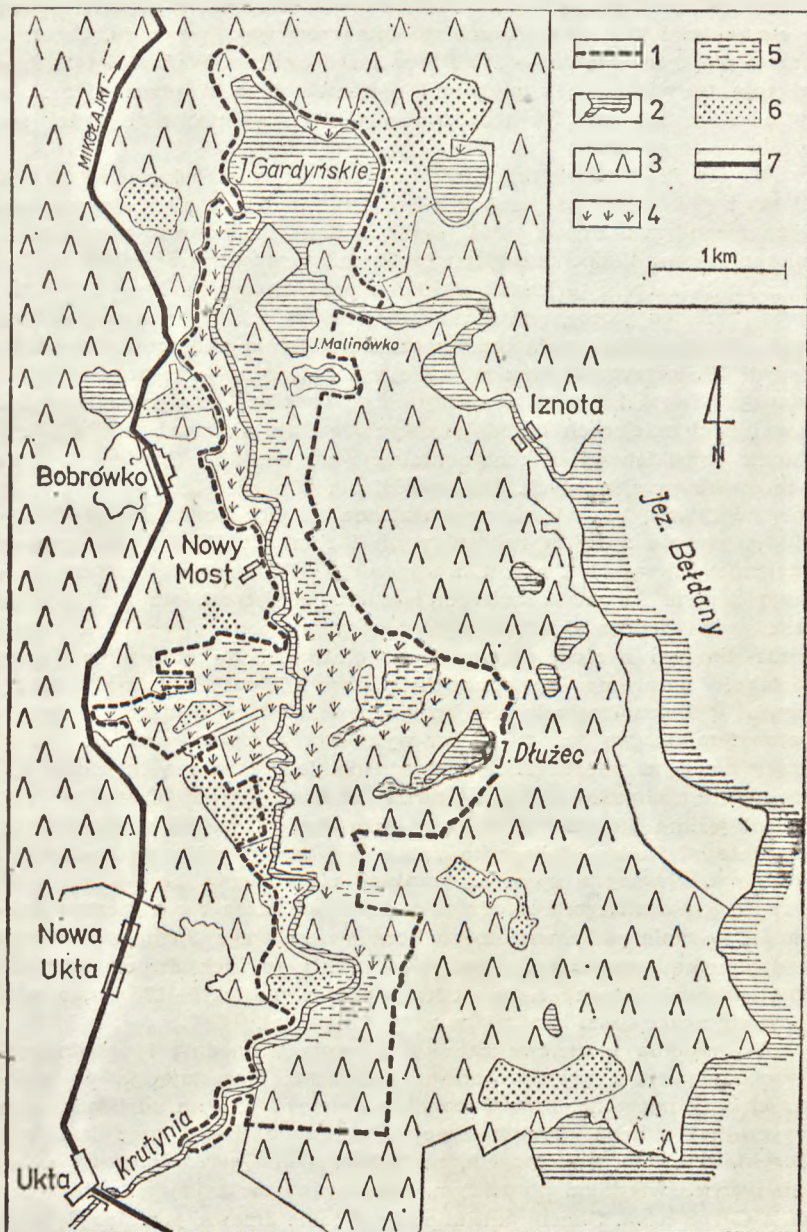
Przyroda projektowanego rezerwatu Krutynia im. Melchiora Wańkowicza na Mazurach

W Polsce niżowej do unikalnych należą rzeki o charakterze pierwotnym, to znaczy takie, które płyną swoim naturalnym korytem, posiadają czystą wodę i leśne otoczenie z dobrze zachowaną szatą roślinną oraz bogatym gatunkowo i ilościowo światem zwierzęcym. Takie warunki spełnia znana ze swych walorów przyrodniczych i chyba najpiękniejsza rzeka Mazur — Krutynia. „Gdy weźmiemy wodę, szerokość i prąd Czarnej Hańczy, dach zaś listowia nad tym Suchej Rzeczki, będziemy mieli Krutynę, z tą różnicą, że jako szersza, nie może być tak doskonale sklepiona jak Sucha Rzeczka. Urok jednak absolutnego pustkowsia jest na Krutynie może większy” (Wańkowicz 1980). O ile jej górny odcinek od jeziora Krutyńskiego do miejscowości Rosocha, w obrębie którego wysunięto projekt ochrony rezerwatowej (Chudyba, Polakowski 1977), jest przykładem typowej rzeki pojeziernej, to dolny odcinek, od miejscowości Ukta do jeziora Gardyńskiego, jest jednym z ostatnich dzikich cieków typu nizinnego w naszym kraju. Z tego względu ochroną rezerwatową planuje się objąć dolny odcinek rzeki Krutyni z przyległymi torfowiskami, łąkami i lasami, od miejscowości Ukta do jeziora Gardyńskiego. W skład rezerwatu wejdą także jeziora: Gardyńskie (107 ha), Malinówko (ok. 45 ha), oraz dystroficzne jezioro Dłużec (ok. 12 ha).

Projektowany do ochrony obszar (pow. około 700 ha), położony jest w północno-zachodniej części Puszczy Piskiej, na terenie Mazurskiego Parku Krajobrazowego w województwie suwalskim, tu głównie w gminie Ruciane-Nida (północny skrawek położony jest na terenie gminy Mikołajki).

Na początku września 1980 r. komisja, złożona między innymi z Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody w Suwałkach i przedstawicieli Okręgowego Zarządu Lasów Państwowych w Białymstoku (Wydział Gospodarki Zasobami Leśnymi), zapoznała się bezpośrednio z terenem

Ryc. 1. Szkic sytuacyjny proponowanego rezerwatu „Krutynia — im. Melchiora Wańkowicza” na Mazurach. 1 — granice projektowanego rezerwatu; 2 — rzeki i jeziora; 3 — lasy; 4 — bagniste brzeziny; 5 — bagna i torfowiska; 6 — łąki; 7 — drogi. — Sketch map of the „Krutynia” proposed nature reserve in the Masurian Lake District. 1 — boundary of the proposed nature reserve; 2 — streams and lakes; 3 — forests; 4 — birch shrubs on bogs; 5 — swamps and peat-bogs; 6 — meadows; 7 — roads

proponowanym do ochrony rezerwatowej. Zgodnie wyrażono opinię o słuszności i potrzebie utworzenia tutaj rezerwatu przyrody. Ustalono nazwę dla tego obiektu — „Krutynia im. Melchiora Wańkowicza”. Propozycja ta wiąże się z pięknymi opisami tej rzeki przez Wańkowicza w książce „Na tropach Smętka”, skąd pochodzi wyżej cytowany fragment.

W obrębie rezerwatu, Krutynia jest rzeką szeroką (średnio ok. 20 m) i głęboką (2 do 7 m), o powolnym prądzie i silnie wykształconych meandrach. Płyńie tutaj płaską doliną obramowaną wzniesieniami morenowymi, dochodzącymi do 20 m wysokości względnej. Dolinę tę zajmują zespoły torfowisk niskich i przejściowych z klasy *Scheuchzerio-Caricetea fuscae*, podmokłe łąki i bagniste lasy brzożowe, w których główny udział mają brzozy: omszona *Betula pubescens* i brodawkowata *B. verrucosa*, oraz w mniejszym stopniu — sosna zwyczajna *Pinus silvestris* i świerk pospolity *Picea excelsa*. Przy jeziorze Dłużec i w innych miejscach bezodpływowych trafiają się znaczne płyty torfowisk wysokich typu kontynentalnego ze związku *Sphagnion fusci* i torfowisk przejściowych. Jeśli chodzi o roślinność Krutyni, to główną rolę odgrywają tu świetnie wykształcone zespoły wodne z klasy *Potamogetea*, złożone z roślin naczyniowych i ramienic *Chara*, oraz zespoły bagienne (szuwały) z rzędu *Phragmitetalia*. Dużą powierzchnię zajmują zarośla łożowe *Salici-Franguletum*. Miejscami, wzdłuż Krutyni oraz wokół jeziora Gardyńskiego występują partie olesu *Carici elongatae-Alnetum* z olszą czarną *Alnus glutinosa*. Na szczególną uwagę zasługuje naturalny łęg olszowo-jesionowy *Circaeo-Alnetum*, rosnący wzdłuż północno-zachodniego brzegu jeziora Gardyńskiego. Głównym gatunkiem drzewa jest tu jesion wyniosły *Frazinus excelsior*, dochodzący do 35 m wysokości. Prócz tego domieszkę tworzą tu klon zwyczajny *Acer platanoides*, olsza czarna i dąb szypułkowy *Quercus robur*. Wokół jeziora Dłużec i małego jeziora dystroficznego, położonego na południe od jeziora Malinówko, rośnie bór bagienny *Vaccinio uliginosi-Pinetum*, złożony z sosny zwyczajnej z domieszką brzozy omszonej i świerka pospolitego. Ponadto przy jeziorze Dłużec bór bagienny przechodzi w małe płyty wilgotnego boru świerkowego *Sphagno-Piceetum* z domieszką sosny zwyczajnej. Wiek drzew w tych dwóch ostatnich zbiorowiskach leśnych (lasy wodochronne) wynosi 110—170 lat, a zdarzają się okazy sosen i świerków w wieku 200 lat.

Wzniesienia morenowe zajmują głównie wschodnią i południowo-wschodnią część projektowanego rezerwatu. Porastają je w większości bory mieszane: *Pino-Quercetum* z przeważającym udziałem sosny zwyczajnej i dębu szypułkowego w warstwie drzew oraz leśczyny *Corylus avellana* w podszyciu, następnie zespół *Quercu-Piceetum* z dominującym świerkiem pospolitym. Znaczny obszar zajmują także grądy *Tilio-Carpinetum*. Główny udział mają tu takie drzewa, jak: lipa drobno-

listna *Tilia cordata*, dąb szypułkowy, klon zwyczajny, grab zwyczajny *Carpinus betulus* i sosna zwyczajna. W lasach tego typu spotyka się pojedyncze dęby szypułkowe w wieku 150 do 280 lat i o obwodzie (na wys. 1,3 m) dochodzącym do 410 cm oraz wysokości 35 m. Niedużą powierzchnię w projektowanym rezerwacie zajmuje bór świeży sosnowy *Vaccinio myrtilli-Pinetum*, złożony ze świetlistego drzewostanu sosnowego.

W ścisłym związku z urozmaiconą rzeźbą projektowanego rezerwatu „Krutynia im. Melchiora Wańkowiicza” pozostaje bogactwo jego szaty roślinnej. Występuje tutaj wiele gatunków roślin, zasługujących z różnych względów na uwagę (rośliny chronione, rośliny rzadkie, różne elementy geograficzne). Z gatunków chronionych są tu następujące: wawrzynek wilczyko *Daphne mezereum*, widłaki: goździsty, jałowcowaty i cyprysowy *Lycopodium clavatum*, *L. annotinum*, *L. tristachyum*, pełnik europejski *Trollius europaeus*, zawilec wielkokwiatowy *Anemone silvestris*, rosiczka okrągłolistna *Drosera rotundifolia*, lilia złotogłów *Lilium martagon*, orlik pospolity *Aquilegia vulgaris*, oraz storczyki: kruszczyk błotny *Epipactis palustris*, gółka długoostrogowa *Gymnadenia conopsea*, listera jajowata *Listera ovata*, listera sercowata *L. cordata* (relikt borealny), podkolan biały *Platanthera bifolia*, gnieźnik leśny *Neottia nidus-avis*. Należy jeszcze do tego dodać gatunki częściowo chronione, do których należą: grzybień białe *Nymphaea alba*, porzeczka czarna *Ribes nigrum*, pierwiosnka lekarska *Primula officinalis*, marzanka wonna *Asperula odorata* i konwalia majowa *Convallaria maialis*. Niektóre z w.w. roślin osiągają tutaj swoje optimum życiowe, czego najlepszym przykładem jest wawrzynek wilczyko, którego zagęszczenie w bagnistych lasach brzoźowych sięga 500 okazów na 1 ha. Wiele z nich przekracza 150 cm wysokości.

Dużą rolę na tym terenie odgrywają gatunki północne, wśród których większość nierozzerwalnie wiąże się z torfowiskami. Tu za przykład mogą służyć: wierzba śniada *Salix livida*, wierzba czarniawa *S. nigricans*, gwiazdnica długolistna *Stellaria longifolia*, borówka bagiczna *Vaccinium uliginosum*, bagno zwyczajne *Ledum palustre*, wielość błękitny *Polemonium coeruleum*, listera sercowata, turzyca strunowa *Carex chordorrhiza* (relikt glacialny), bagnica torfowa *Scheuchzeria palustris* i przygielka biała *Rhynchospora alba*.

Dla kontrastu występuje tu nadszpodziewanie dużo roślin ciepłolubnych. Takimi roślinami są: zawilec wielkokwiatowy, pięciornik biały *Potentilla alba*, dąbrówka kosmata *Ajuga genevensis*, czyściec prosty *Stachys recta*, ciemiężyk białokwiatowy *Vincetoxicum officinale*, marzanka barwierska *Asperula tinctoria*, dzwonek szczeniasty *Campanula cervicaria*, dzwonek boloński *C. bononiensis*, kocanki piaszkowe *Helichrysum arenarium*, pajęcznica gałęzista *Anthericum ramosum*.

To zestawienie wybranych gatunków północnych i ciepłolubnych wskazuje na duże bogactwo siedlisk projektowanego rezerwatu.

Aby obraz szaty roślinnej projektowanego rezerwatu był pełniejszy, należy wymienić rosnące na jego obszarze gatunki zagrożone w naszym kraju z powodu niszczenia ich naturalnych siedlisk, w tym przede wszystkim terenów podmokłych. Są to np.: żurawina błotna *Oryzococcus quadripetalus*, modrzewnica zwyczajna *Andromeda polifolia*, welnianka pochwowata *Eriophorum vaginatum*, welnianka delikatna *E. gracile*, welnianka szerokolistna *E. latifolium*, storczyk szerokolistny *Orchis latifolia*, gruszczyka jednokwiatowa *Pirola uniflora*, gruszczyka okrągłolistna *P. rotundifolia*, roślina owadożerna — pływacz zwyczajny *Utricularia vulgaris*, okrzężnica bagienna *Hottonia palustris*, turzyca bagienna *Carex limosa* i turzyca nitkowata *C. lasiocarpa*.

Z ogólnego rozeznania wynika, że na terenie projektowanego rezerwatu występuje niebywale bogactwo roślin niższych. Szczegółowe badania przyniosłyby zapewne niejedną niespodziankę, czego przykładem jest odkrycie w dolnej Krutyni relikтового mchu wodnego *Fontinalis dalecarlica*.

Również świat zwierzęcy projektowanego rezerwatu „Krutynia im. Melchiora Wańkowicza” jest bardzo bogaty. Dotyczy to zwłaszcza ssaków, ptaków, ryb i owadów. Wpływają na to następujące cechy omawianego obszaru: swobodny dostęp do czystej wody, małe zaludnienie okolicznych obszarów oraz duża różnorodność nisz ekologicznych i obfitość pożywienia. Szczegółowe obserwacje prowadzono w latach 1978, 1979, 1980; poparte są one jednak spostrzeżeniami sięgającymi lat 60-tych. Przegląd należy zacząć od ssaków i to tych, które korzystają w naszym kraju z pełnej ochrony w ciągu całego roku, a więc są to: ryjówka aksamitna *Sorex araneus*, kret *Talpa europaea*, jeż wschodni *Erinaceus roumanicus*, kilka gatunków nietoperzy *Chiroptera*, gronostaj *Mustela erminea*, wiewiórka *Sciurus vulgaris* — zarówno w odmianie rudej, jak i brunatnej, oraz skrajnie nieliczna na tym terenie wydra *Lutra lutra*. Z roślinożerców występują tu losie *Alces alces*, jelenie *Cervus elaphus*, sarny *Capreolus capreolus* i dziki *Sus scrofa*. Drapieżniki są reprezentowane przez rysia *Lynx lynx*, kunę leśną *Martes martes* i tchórza *Mustela putorius*.

Należy jeszcze dodać, że na początku lat 70-tych stałym mieszkańcem dolnokrutynińskich lasów i zarośli był wilk *Canis lupus*, ale na skutek prześladowań ze strony człowieka ślad po nim zaginął. Uzupełniając listę ssaków, trzeba wspomnieć o występującym tu borsuku *Meles meles*, jenocie *Nyctereutes procyonoides* i zającą szaraku *Lepus europaeus*. Obecnie trzeba już poważnie myśleć o introdukcji wydry i bobra *Castor fiber* na dolnej Krutyni, w celu wypełnienia pustych nisz ekologicznych.

Ptaki projektowanego rezerwatu są reprezentowane przez wiele rzadkości w skali całego kraju. Na szczególną uwagę zasługują tu: orlik krzykliwy *Aquila pomarina*, orzeł bielik *Haliaeetus albicilla*, rybolów *Pandion haliaëtus*, myszółów zwyczajny *Buteo buteo*, kania czarna *Milvus migrans*, sokół kobuz *Falco subbuteo*, błotniak stawowy *Circus aeruginosus*, sowa uralaska *Strix uralensis*, sowa uszata *Asio otus*, żuraw popielaty *Grus grus*, szlamnik rycyk *Limosa limosa*, labędź niemy *Cygnus olor*, kokoszka wodna *Gallinula chloropus*, lelek kozodój *Caprimulgus europaeus*, kraska *Coracias garrulus*, zimorodek *Alcedo atthis*, dzięcioł czarny *Dryocopus martius*, dzięcioł zielony *Picus viridis*, kruk *Corvus corax*, orzechówka *Nucifraga caryocatactes*, wilga *Oriolus oriolus*, krzyżodziób świerkowy *Loxia curvirostra*, gil *Pyrrhula pyrrhula* i dudek *Upupa epops*.

Sytuacja niektórych gatunków ptaków jest trudna, zwłaszcza dramatycznie rysuje się na Mazurach przyszłość ptaków drapieżnych. Na granicy całkowitego wyginięcia znajduje się orzeł bielik, orlik krzykliwy i rybolów. Dla północno-zachodniej części Puszczy Piskiej da się obecnie wyróżnić zaledwie jedną parę gniazdującego bielika w rejonie jeziora Gardyńskiego. Możliwe, że istnieje druga para gniazdująca w tej części Puszczy. Niewiele lepsza jest sytuacja z orlikiem krzykliwym, który stał się tutaj w ostatnich latach bardzo rzadki. W okolicy jeziora Dłużec gnieździ się jedna para rybolowa, która wyprowadziła w 1979 roku młode. W rejonie dolnej Krutyni naliczono 7 gniazd myszółowa zwyczajnego, z których w 1980 roku pięć było wykorzystanych (z tego na terenie rezerwatu — cztery). W porównaniu z połową lat 60-tych liczba myszółowców zmniejszyła się w tym rejonie o 50%.

Z gatunków niedrapieżnych zagrożony jest w swoim bycie żuraw. Gnieździąca się na terenie projektowanego rezerwatu jedna para tych ptaków wyprowadziła w latach 1977—1979 czterech potomków. Innym stanowiskiem lęgowym żurawia na obszarze Mazurskiego Parku Krajoznawczego są bagna na zachód od jeziora Pierwos, gdzie ponadto odbywają się jesienne zloty tego ptaka. Uzupełniając listę bardziej interesujących gatunków zamieszkujących teren projektowanego rezerwatu, należy wymienić jeszcze czaplę siwą *Ardea cinerea*, cietrzewia *Lyrurus tetrix*, jarząbka *Tetrastes bonasia*, gągoła *Bucephala clangula*, bekasa kszyska *Capella gallinago* i słonkę *Scolopax rusticola*.

Teren projektowanego rezerwatu jest ubogi w gady. Z pewnością wynika to z chłodnego klimatu i dużej ilości naturalnych wrogów (ptaki drapieżne, jeże itp.). Można tu wymienić jedynie jaszczurkę żyworodną *Lacerta vivipara* i padalca zwyczajnego *Anguis fragilis* w odmianie brązowej oraz rzadko w turkusowej.

Z płazów występują tutaj: traszka grzebieniasta *Triturus cristatus*, ropucha szara *Bufo bufo*, żaba wodna, trawna i moczarowa *Rana escu-*

lenta, *R. temporaria*, *R. arvalis*. Mimo małego zróżnicowania gatunkowego płazów na terenie projektowanego rezerwatu, są one jednak bardzo liczne, co wiąże się z obfitością wód i obszarów podmokłych.

Bogactwo ryb wynika bezpośrednio z pierwotnego charakteru Krutyni. Dla dolnego odcinka rzeki najbardziej charakterystycznymi gatunkami są: szczupak *Esox lucius*, płoć *Rutilus rutilus*, kleń *Leuciscus cephalus*, wzdrega *Scardinius erythrophthalmus*, lin *Tinca tinca*, leszcz *Abramis brama*, węgorz *Anguilla anguilla* i okoń *Perca fluviatilis*.

Wśród owadów na uwagę zasługują barwne motyle. W ostatnich latach nastąpił na Mazurach katastrofalny spadek ilościowy tej grupy, spowodowany chemizacją rolnictwa. Mimo tego, na terenie projektowanego rezerwatu i obecnie, częste są takie gatunki motyli, jak: paź królowej *Papilio machaon*, mieniak tęczowiec *Apatura irius*, rusalka admirał *Vanessa atalanta*, rusalka żałobnik *Nymphalis antiopa*, perlowiec malinowiec *Argynnis paphia* w formie typowej, jak i ciemnej *A. paphia f. valesina*, niedźwiedziówka nożówka *Arctia caja* oraz zmrocznik *Pergesa porcellus*.

Kończąc przegląd fauny projektowanego rezerwatu, należy wspomnieć o raku rzeczny *Astacus fluviatilis*, którego obecność świadczy o czystości wody w Krutyni.

Z powyższego opisu przyrodniczego wynika, że obszar nad dolną Krutynią jest jednym z ostatnich miejsc przyrody zbliżonej do pierwotnej w naszym kraju. Dlatego należy niezwłocznie zastosować tu czynną ochronę rezerwatową, a co za tym idzie, trzeba będzie w szybkim czasie uregulować niektóre trudne problemy związane z turystyką, gospodarką leśną, użytkowaniem łąk i kłusownictwem. Trzeba wziąć pod uwagę jeszcze i ten fakt, że projektowany rezerwat „Krutynia im. Melchiora Wańkowicza” położony jest na terenie Mazurskiego Parku Krajobrazowego, który reprezentuje przyrodę całych Mazur; stąd każdy obiekt odznaczający się niepospolitymi walorami przyrodniczymi, a położony w obrębie wymienionego Parku, zasługuje na szybką w realizacji i skuteczną ochronę rezerwatową.

Jerzy Kruszelnicki

PIŚMIENNICTWO

Chudyba H., Polakowski B. 1977 *W sprawie utworzenia rezerwatu przyrody na rzece Krutyni*. Chrońmy Przyr. 33, 5/6: 93—96.

Panfil J. 1978 *Pojezierze Mazurskie*. Seria Przyroda polska, Wiedza Powszechna, Warszawa.

Polakowski B. 1963 *Stosunki geobotaniczne Pomorza Wschodniego*. Zesz. Nauk. WSR w Olsztynie, 15, 247: 1—167.

Polakowski B. 1968 *Stan i potrzeba sieci rezerwatów roślin-*

nych w województwie olsztyńskim. Zesz. Nauk. WSR w Olsztynie, 24: 3—18.

Polakowski B., Chudyba H., Dąbek E. i in. 1976 *Zarys stosunków geobotanicznych Mazurskiego Parku Krajobrazowego*. Zesz. Nauk. WSR w Olsztynie, 18: 31—49.

Szata roślinna Polski, 1977. Praca zbiorowa pod red. Szafer W., Zarzycki K. t. 1. PWN, Warszawa.

Wańkiewicz M. 1980 *Na tropach Smętka*. Wydawnictwo Literackie. Kraków.

OCHRONA ROŚLIN

Zabytkowy dąb „Bartek” koło Zagnańska — stan i kierunki ochrony

Dąb „Bartek” będący przedmiotem dużego zainteresowania społeczeństwa, rośnie na terasie lewego brzegu Bobrzy we wsi Bartków. Pomiarzy dębu, obliczenia jego miąższości wykonywano w latach 1829, 1920 i 1959. Wg ostatnich pomiarów (1959) obwód pnia dębu przy ziemi wyniósł 13,4 m, na wysokości 1,3 m — 8,9 m, wysokość drzewa — 27,0 m, miąższość pnia — 36,92 m³, miąższość gałęzi — 48,08 m³, miąższość całego drzewa — 85,0 m³ (Zieliński 1959).

Dąb ten od dawna znany jest społeczeństwu jako najbardziej okazały i najcenniejszy zabytek przyrody. W 1934 roku komisja pod przewodnictwem prof. Wł. Szafera uznała dąb „Bartek” za najokazalsze drzewo w Polsce. Zainteresowanie społeczne tym zabytkiem przyrody znajduje swoje odzwierciedlenie w piśmiennictwie naukowym i popularnym. Z racji stale podnoszonej rangi i znaczenia tego rodzaju tworów przyrody — w skali ogólnej — wzrasta również społeczne zainteresowanie stanem obiektu oraz warunkami jego ochrony. Wszelkie wiadomości donoszące o zagrożeniach są podstawą do wyrażania negatywnych opinii o nieodpowiedniej opiece nad tym pomnikiem przyrody oraz do przypisywania pogarszającego się stanu ogólnego wszystkim działaniom gospodarczym, jakie w sąsiedztwie tego drzewa są prowadzone. Dotyczy to działań, które w sposób bezpośredni lub pośredni mogą wpływać na stan zdrowotny dębu, głównie przez zmianę warunków środowiska.

Zgodnie z obowiązującymi w Polsce prawodawstwem i przepisami dąb „Bartek” jest pomnikiem przyrody, a więc podlega określonym formom ochrony. Naruszenie istniejącego stanu samego obiektu lub w jego otoczeniu jest niedopuszczalne. Wymogi ochrony o szczególnym charakterze, nie dają się pogodzić z określonymi zmianami zachodzącymi w otoczeniu chronionego obiektu. Następstwa tych zmian i dzia-